

УДК 72.01

Резга Куідер,

*аспірант кафедри Основ архітектури і архітектурного проектування,
Київський національний університет будівництва і архітектури*

e-mail: yulia-ivashko@ukr.net

orcid.org /0000-0002-1843-1605

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСЛАМСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ АЛЖИРУ

Анотація: в статті проаналізовано стан наукової бази, існуючих видань, які присвячені дослідженню мечетей Алжиру, визначено коло досліджених і недосліджених питань.

Ключові слова: Алжир, мечеті, наукові дослідження, проблеми.

1. Аналіз стану джерельної бази

Наукові джерела можуть бути представлені такими групами:

1. Релігійно-філософські основи ісламської архітектури:

- а) ісламські канонічні релігійні тексти – Коран, Суна;
- б) богословські тексти VII-XIX ст. і сучасності;
- в) етимологія і канонічне значення окремих частин мечеті.

2. Історико-етнографічні витоки ісламської архітектурної школи Алжиру:

- а) джерела з історії Алжиру;
- б) етнографічні та культурологічні джерела.

3. Архітектурно-планувальні характеристики мечетей Алжиру:

- а) історія будівництва мечетей Алжиру;
- б) архітектурно-планувальні описи основних об'єктів;
- в) регіональна своєрідність магрибської архітектурної школи.

Етимологія окремих канонічних елементів мечеті цікавила не лише ісламських, а й європейських вчених, таких як Е. Баер, В.В. Бартольд [1,2], Л. С. Британицький [3], Л. Гольвін [11], О. Грабар (O. Grabar) [12], Е. Диц (E. Diez) [5], Дж. Дики (J. Dickie) [3], К.А.К. Кресвелл [5], А. Лямминг [5], Г. Майлс [5], Н. А. Медников [5], А. Пападопуло (A. Papadopulo) [5], Дж. Педерсен (J. Pedersen) [15], Г.А. Пугаченкова [6,7], Ж. Соваже (J. Sauvaget) [16], Г. Фехеварі [13], Р. Хілленбранд (R. Hillenbrand) [14].

Вони досліджували етимологію термінів “мечеть”, “мусалла”, “масджид”, “міхраб”, “мінбар”, “мінарет”, а також канонічне значення орієнтації мечетей.

Оскільки першоосновою мечетей був колонний двір Пророка Мухаммада в Медині, обґрунтованою є увага науковців до поступової трансформації відкритого молільного двору спочатку в ранньоарабську мечеть колонного

типу, а згодом модифікація колонного типу мечеті в межах основних шкіль ісламської архітектури в інші типи об'ємно-планувальної композиції мечетей. Одним з засновників історії ісламської архітектури вважається К.А.К. Кресвелл, який досліджував витoki архітектури ранніх мечетей на основі священних канонічних текстів ісламу і систематизував характерні види мінаретів в різних країнах ісламського світу, опублікувавши результати своїх досліджень в статті "The evolution of the minaret with special Reference to Egypt" ("The Barlington Magazine", 1926 г.) [5].

Описам молільного двору Пророка Мухаммада в Медині і процесу трансформації його планувальної структури в ранньоарабську колонну мечеть присвячені наукові праці А. Мюллера [4].

Європейські дослідники вивчали також безпосередньо ісламську архітектуру країн Магрибу, об'ємно-планувальні, композиційні, конструктивні і декоративні особливості, регіональну самобутність і вплив архітектурно-будівельних традицій інших країн. Часто їх дослідження архітектурно-планувальних рішень включають дослідження етимологічного значення складових елементів мечетей (варто згадати праці А. Пападопуло [5], Г. Фехеварі [13]).

Деякі дослідники вивчали архітектуру ісламських країн у взаємозв'язку з історико-політичними, природно-кліматичними, етнографічними, релігійними чинниками (як О.Б. Раллєв, який розглядав вплив зовнішніх чинників на еволюцію об'ємно-просторових форм в країнах Близького Сходу [8]).

Дослідження історичних мечетей мусульманських країн доповнюють дослідження сучасної образної мови архітектури цих країн. Тут варто згадати роботи О.І. Ремізової та Набіль Наваф Шахіна, присвячені пластичній мові сучасної арабської архітектури країн Перської затоки. Автори простежують складний процес трансформації історичних форм мечетей під впливом проникнення суто європейських культурних течій в епоху глобалізму [9].

На жаль, в Україні мало відомі сучасні закордонні (арабські, французькі) джерела, присвячені архітектурі мечетей Алжиру, тому одними з найбільш доступних джерел залишаються російськомовні "Всеобщая история архитектуры. Т.8", монографія Т. Стародуб-Єникеевої "Сокровища исламской архитектуры", підручник В. І. Тимофієнка "Нариси всесвітньої історії архітектури. Т.І. Книга І", а також матеріали електронних ресурсів. Враховуючи недостатність цих джерел, залучались матеріали арабських та французьких видань з заданої теми.

2. Вплив етнографічних особливостей і природно-кліматичних умов на формування ісламської архітектурної школи Алжиру
Регіональна своєрідність регіонів Алжиру зумовлювалась як історичними

подіями (зміна династій, вплив зовнішніх культур), так і етнографічною своєрідністю регіонів. Розподіл Алжиру на етнографічні зони має свою специфіку, яка визначається насамперед природно-кліматичними умовами і відтак способом життя місцевого населення: прибережна територія (т.зв. зона сталого заселення), середня зона (зона напівкочового заселення), більша частина країни, яку займає пустиня Сахара, – південна зона (зона кочового населення). Сьогодні більша частина населення Алжиру вважає себе арабами, мотивуючи це спільністю мови і культури, однак найдавнішими їх пращурами були місцеві берберські племена, які в X ст. до н.е. змішувались з іншими народами.

Сьогодні в Алжирі виділяється кілька етнічних груп. Перша група – це берберське плем'я чауї (араб. пастух, Chaouis, Shawiya) на сході, друге за кількістю серед берберських племен. Територія племені чауї знаходиться в горах і на рівнинах Белезма, на рівнинах Константина. Адміністративно території мешкання чауї знаходяться в вілайях Батна, Кхенчела, Уум-ель-Буагі, Тебеса, Сук-Арас, Гельма, Константина, в Біскрі, Сетифі, Мсилі, Аннабі, Сиккді, Мілі та ін.. Існує версія, що саме чауї були засновниками правлячих династій в Магрибі і Андалусії (Зіаніди, Мерініди, Абдалвадіди та ін.) і саме ці династії поступово витіснили арабських правителів. Природно-кліматичні умови території мешкання чауї – холодні зими до -18°C та спекотне літо до $+50^{\circ}\text{C}$ в тіні з середньою температурою літа від 30 до 38°C .

Друга група – це кабіли з горного району Алжиру, в недоступному горному районі Тізі-Узу та Беджей, Кабілія знаходиться на узбережжі Середземного моря і є частиною Атласських гір. Це перша за кількістю етнічна берберська група в Алжирі. Слід зазначити, що кабіли не були під владою турків під час Османського панування, вони мали власні окремі царства, які навіть мали власні представництва в Іспанії. Внаслідок насильницької французької колонізації частина земель кабілів була передана ранцузами переселенцям, значна частина племені мігрувала в інші регіони країни або виїхала за межі країни. На територіях кабілів побували римляни, візантійці, династія Фатимідів. Адміністративно території мешкання кабілів знаходяться в вілайях Тізі Оуза, Беджайя, Буйра, Бумердес, Сетиф, Бордж Бу Аререйдж, Джиджелль. Загальна кількість кабілів становить 15 % населення Алжиру.

Етнографічні особливості Алжиру вплинули і на процеси становлення ісламу. Так, період 1007-1152 – це правління Хаммадидів (правління місцевих правителів з берберів Середнього Магрибу-Алжиру), які сприяли поширенню суннізму на теренах країни.

Третя етнічна група берберських племен Алжиру – це хариджити-ібадити, або мозабіти (Бені Мзаб, Син Мзаба), які живуть в основному в регіоні Мзаб і

великих містах Алжиру. Мозабіти в основному належать до мусульманського обряду ібадитів. Природно-кліматичні умови території мешкання мозабітів – температура зими і осені в Мзабі приблизно така як в середньому в Алжирі, літо триває з червня до вересня, є важкою порою року з дуже високою температурою вдень і вночі (40-48 °С вдень і 30-35 °С вночі).

Четверта етнічна група берберських племен – це суто кочовники туареги (“вільні люди”, назва туареги походить від назви регіону Тарга, тобто долина в Лівії), які населяють Центральну Сахару і її кордони (Алжир, Лівія, Нігер, Малі, Мавританія, Буркіна-Фасо). Природно-кліматичні умови території мешкання туарегів – це пустельний клімат – спекотний і сухий на протязі всього року, середня річна температура збільшується з півночі на південь, взимку на крайньому півдні температура становить 25-28° С, а влітку на широтах 24-30° північної широти середня максимальна температура 44-48° С, з піками в липні-серпні 50-53° С в тіні, це один з найбільш спекотних регіонів в світі. Туареги мешкають на територіях з сухим пустинним кліматом, власне в пустинях (Тенере), а також на посушливих землях на рівнинах та в горах Адрар, Азаваг, Хоггар, Танезруфт, Тассілі-н'Аджер, Тават, Тадмайт, Тібесті). Історично каравани туарегів займалися торгівлею між Марокко та Нігером. Суспільний устрій туарегів – це феодалні відносини з виділенням певних соціальних груп – воїнське плем'я імаджаган (благородні племена), які захищають вассальні їм племена – імхад, які сплачують їм данину, плем'я інеслемен (мусульманські благородні племена), плем'я імгад (вассали), плем'я інаден (інгадан) – ковалі, ремісники, які накопичують технічні знання, проте не можуть породнитись з більш благородними племенами туарегів. Туареги мають власний національний одяг, мову, традиції архітектури кочовників, специфічну культуру та мистецтво.

Історично території Алжиру належать до Магрибу. Походження слова “Магриб” – арабське, оскільки араби назвали захоплені ними землі на захід від Єгипту “Магрибом”, що означає арабською мовою “захід”. Як повідомляють історичні джерела, на момент арабського завоювання півночі Африки ці території були заселені кочовими племенами, яких римляни називали “бербери”, тобто варвари. Ці племена жили в умовах феодалних відносин, а згодом араби ввели обов'язковий податок – харадж.

Крім специфічних природно-кліматичних умов країни, різних в різних регіонах, значний вплив справили і зовнішні впливи з боку інших країн-завойовників, що призвело до одночасної появи в ісламській архітектурній школі Алжиру рис давньоримської, арабської, місцевої берберської, персидської, іспанської, португальської, османської, хоча попри мультикультуралізм, яким відзначається ісламська архітектурна школа Алжиру,

сформувались домінуючі типи об'ємно-планувальних рішень мечетей – зокрема, це тип мечеті т.зв. магрибського типу, на основі арабської колонної мечеті, але з характерним призматичним простим за геометрією форм мінаретом, тип хариджитської мечеті, витоки архітектури якої, ймовірно, слід шукати в перській ісламській архітектурі періоду арабського захоплення земель Персії, а також тип османської мечеті, невластивий Алжиру і штуно розповсюджений в часи панування Османської імперії. Кожний з типів мечетей має основний ареал розташування – мечеті магрибського типу переважно на заході та північному заході, цей тип є спорідненим з меєтями Марокко, мечеті османського типу – в столиць – Алжирі та Константині, на півночі та північному сході і сході країни, мечеті хариджитського типу – в центрі країни, регіон Мзаб.

Висновки

Отже, аналіз існуючої джерельної бази виявив коло недостатньо досліджених питань, а саме:

- не простежено, як відбувалась еволюція форм канонічних елементів мечеті, об'ємно-просторової композиції, конструкцій і декору;

- не охарактеризовано, на яких територіях сконцентровані мечеті – виразники національної ідентичності Алжиру, а як території репрезентують мечеті переважно зовнішніх впливів;

- не сформульовано визначальні ознаки мечетей Алжиру на різних періодах і не доведено спільне і відмінне між мечетями Алжиру, Тунісу і Марокко на рівні планування, об'ємно-просторової композиції, формотворення, конструкцій і декору;

- не простежено, як співвідносяться історичні періоди і архітектурні періоди будівництва мечетей, не охарактеризовано визначальні ознаки кожного архітектурного періоду;

- не визначено витоки специфічної архітектури хариджитів, яка докорінно відрізняється від ісламської архітектури інших регіонів Алжиру.

В формуванні специфічної ісламської архітектурної школи Алжиру важливе значення мав вплив природно-кліматичних умов в межах різних регіонів країни, етнічна розмаїтість населення, завоювання іншими державами територій Алжиру, що призвело до відчутних тенденцій мультикультуралізму в ісламській архітектурі.

Перелік джерел

1 Бартольд В. В. Сочинение в 7-ми т. / Бартольд В. В. – М., – 1964.

2. Бартольд В. В. Ориентировка первых мусульманских мечетей / Бартольд В. В. Соч. – М., 1966. Т. VI. – С. 537-542.

3. Британицкий Л. С. Зодчество Азербайджана XII-XIV вв. и его место в архитектуре Переднего Востока / Британицкий Л. С. – М., 1966. – 156 с.
4. Мюллер А. История ислама с основания до новейших времен / [пер. с нем., под ред. Н. А. Медникова]. Т. I—IV. СПб., 1895-1896; М., 2004. Ч. 1 (т. 1-2). С. 148-149.
5. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/proiskhozhdenie-i-khudozhestvenno-tipologicheskoe-razvitie-dvortsovoi-arkhitektury-akhemenid#ixzz3HG8XZ8c0>.
6. Пугаченкова Г.А. Выдающиеся памятники архитектуры Узбекистана / Г. А. Пугаченкова, Л. И. Ремпель. – Ташкент: Гос.изд-во худож. лит-ры УзССР, 1958. – 290 с.
7. Пугаченкова Г.А. Зодчество Центральной Азии. XV век. – Ташкент: Изд. им. Гафура Гуляма, 1976. – 115 с.
8. Ралєв О.Б. Еволюція об'ємно-просторових форм в архітектурі арабських країн Близького Сходу: Автореферат дисертації доктора архітектури. 18.00.01. – КДТУБА, К.,1996. – 32 стор.
9. Ремизова Е. И., Шахин Н. Н. Традиционная символика и морфологические особенности в современной архитектуре мечетей стран ближнего Востока / Е.И. Ремизова, Н.Н. Шахин // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА. – № 40. – С.125-133.
10. Architecture of the Islam world. Its History and Social Meanings // [Texts by E.J.Grube, J. Dickie, O. Grabar et al. Ed. G. Michell]. – L., 1984. – 33 p.
11. Golvin L. La mosquee, ses origines, sa morfologie, ses divers fonctions. Son role dans la vie musulmane / Golvin L. – Paris, 1959. – Pp.1-30.
12. Grabar O. La Grande Mosquee de Damas et les origines architecturales de la mosque / Grabar O. // Synthronon. Art et Archeologie de la fin de l'Antiquite et du Moyen Age. Recueil d'Etudes. Paris, 1968. – P. 107-114.
13. Fehervari G. Mihrab / Fehervari G. // EI. New Ed. VII. P. 7-8;
14. Hillenbrand R. Islamic Architecture: Form, function and meaning / Hillenbrand R.. - Cairo, 2000 [первое издание] : Edinburgh, 1994. – Pp.1-67.
15. Pedersen J. Masjid / Pedersen J. // EI. New Ed. Vol. VI. - Pp. 644-645.
16. Sauvaget J. La Mosquee omeyyade de Medine: Etude sut les origines architecturales de la mosquee et de la basilique / Sauvaget J. – Paris, 1947. – 199 p.

Аннотация

Резга Куидер, аспирант кафедры Основ архитектуры и архитектурного проектирования Киевский национальный университет строительства и архитектуры.

Анализ научных исследований исламской архитектуры Алжира.

В статье проанализировано состояние научной базы, существующих изданий, которые посвящены исследованию мечетей Алжира, определен круг исследованных и неисследованных вопросов.

Ключевые слова: Алжир, мечети, научные исследования, проблемы.

Annotation

Rezga Kouider, Post-graduate student of the cathedra of Basement of architecture and architectural projecting Kyiv National University of Construction and Architecture.

Analyze of scientific investigation of the Islam architecture of Algeria.

In article were analyzed the state of scientific base, existing edition, which devoted of investigation of the Algerian mosques, was determined the investigation and no-investigation problems.

The periodization of mosques is as follows:

1) the first period - 1-6 historical periods (647 - the middle of 11th century):

The simultaneous presence of Arab, local, Persian, Iraqi influences, the construction of mosques of the Arabian hypostyle type;

2) the second period (the period of the Almoravids) - the 7th period (1052-1147) (Influence of the Andalusian architecture, the Caliphate of Cordoba, the occurrence of large decoration):

3) the third period (the Almohads period) - the 8th historical period - 1147-1235 (1269) (marked by the emphasized religiosity of the rulers):

4) the fourth period (the period of Merinids and Abd al-Wadids) – 9th -10th historical period (1147-1485):

This period did not play a significant role in the periodization of Algerian mosques, but this period was marked by the active construction of medrese/madrassahs.

5) the fifth period (the period of the first European colonization of the Spaniards and Portuguese) - the 11th historical period (late 15th-16th centuries) - the influence of Spanish and Portuguese architecture and construction traditions, decoration;

6) the sixth period (the period of eclecticism and the mixing of traditions during the reign of the Ottoman corsairs) - the 12th historical period (1554-1830).

The most ancient and most widespread is the Arabian hypostyle type of the mosque of the Syrian-Egyptian school. Another type of plan that occurs in the mosques of Algeria is the Ottoman type. In contrast with mosques of a distinctive regional type, the Kharijites mosques are based on fundamentally different architectural and planning principles.

Key words: Algeria, mosques, scientific investigation, problems.